

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**Б. Т. ТУРУСБЕКОВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
ДЕНЕ ТАРБИЯ ЖАНА СПОРТ АКАДЕМИЯСЫ**

**Б. СЫДЫКОВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ-ӨЗБЕК ЭЛ АРАЛЫК
УНИВЕРСИТЕТИ**

**И. РАЗЗАКОВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
ТЕХНИКАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ**

К 13.22.653 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК: 378.096: 796.01(575.2) (043.3)

ТУКЕЕВ ЭРМЕК МЫРЗАБЕКОВИЧ

**КҮРӨШ БОЮНЧА ДЕНЕ ТАРБИЯ БАГЫТЫНДАГЫ
ЖОГОРКУ ОКУУУ ЖАЙЫНЫН СТУДЕНТТЕРИНИН
ОКУУСУНУН МАЗМУНУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮГҮ ЖАНА
ЫКМАЛАРЫН ӨЗДӨШТҮРҮҮ (ЖАЛПЫ КУРС)**

13.00.04 – дене тарбиясынын теориясы жана методикасы, спорттук
машыгуулар, ден соолукту чыңдоо жана адаптивдүү дене тарбия

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук жаражасын изденип
алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2022

Диссертациялык иш Б. Т. Турусбеков атындагы Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын спорттун улуттук түрлөрү кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчиси: **Анаркулов Хабибулла Файзулаевич**
педагогика илимдеринин доктору, И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин дене тарбия жана аны окутуу технологиясы кафедрасынын профессору

Расмий оппонентер: **Доскараев Бауржан Мелдебекович**
педагогика илимдеринин доктору, Казак улуттук кыз-келиндер университетинин профессору
Коптев Олег Владимирович
педагогика илимдеринин кандидаты, Б. Н. Ельцин атындагы Кыргызстан-Россия Славян университетинин дене тарбия кафедрасынын доценти.

Жетктөөчү мекеме: Казак спорта жана туризм академиясы, күрөш жана улуттук спорттун түрлөрү кафедрасы жайгашкан дареги: 050022, Казахстан Республикасы, Алмата ш. Абай проспектиси 85.

Коргоо 2022 жылдын “29” ноябрында саат 13:00до 13.00.04 педагогикалык илимдеринин кандидаты даражасын изденип алуу боюнча Б. Т. Турусбеков атындагы Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы, Б. Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек Эл аралык университети, И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университети менен биргеликте түзүлгөн К 13.22.653 диссертациялык кеңештин отурумунда каралат: жайгашкан дареги Бишкек ш. 720064, Ахунбаева-97 көчөсү.

Диссертациялык ишти коргоонун онлайн чагылдыруусунун идентификациялык коду <https://vc.vak.kg/b/132-b4z-moh-4d4>

Диссертация менен К 13.22.653 диссертациялык кеңеш түзүлгөн Б. Турусбеков атындагы Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын алдында (Бишкек ш., Ахунбаев көчөсү, 97), Б. Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек Эл аралык университети (Ош ш., Г. Айтиев көч., 27), И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университети (Бишкек ш., Ч.Айтматов пр., 66) уюмдардын китепканаларынан жана <http://ksapcs.kg/> сайтынан тааныша аласыздар.

Автореферат 2022-жылдын "26" октябрында жөнөтүлгөн.

Диссертациялык кеңештин
илимий катчысы, п.и.к., доцент

Г. Ж. Карагозуева

ИЗИЛДӨӨ ИШИНИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Кыргыз Республикасында массалык жана элдик (улуттук) дене табияны жана спорттун түрлөрүн өнүктүрүүгө, ошондой эле улуттук командаларды Олимпиада оюндарына, Дүйнөлүк чемпионаттарга, Азияга жана башка бир катар Эл аралык мелдештерге катышууга даярдоого көп көңүл бурулат. Эң ири эл аралык мелдештерде Кыргыз Республикасынын курама командаларынын жана жеке спортчуларынын жеңиштери сыймыктандырат жана эл аралык таанылган спорттук оюндар үчүн курчуп кеткен сезимдердин жогорулашына өбөлгө түзөт. Улуттук күрөш «Күрөш» республикабызда өзгөчө популярдуу болуп саналат. Мисалы: Ош, Талас жана Нарын аймактарында «күрөш» бөлүмдөрү толуп калат, же ушул уникалдуу күрөштүн негизги техникалык жана тактикалык аракеттерин билгиси келгендер көп. Белгилей кетүүчү нерсе, улуттук спорт жана оюндарга карата курчуп кеткен сезимдердин көрүнүшү кесипкөй спортчулардын жогорку жеңиштеринин ийгиликтери мамлекеттин колдоосунун саясаты. Акыркы жылдары республика үчүн бир катар маанилүү жана зарыл мыйзамдар кабыл алынды: Кыргыз Республикасынын «Дене тарбия жана спорту жөнүндө» 27-январдагы Мыйзамы, 2000 № 36. Кыргыз Республикасынын Мыйзамы «Кыргыз Республикасынын улуттук спорт жана оюндары жөнүндө 2003-жылдын 21-апрелиндеги» 84. Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүүнүн концепциясы 2020-жылга чейин “орто мектептерде дене тарбия сабагын окутууну сапаттуу өркүндөтүү жөнүндө жобону бекиткен жана жогорку окуу жайлары, спорттун массалык өнүгүүсү боюнча» (Бөлүм. 2: «Мамлекеттик саясат, билим берүү реформасынын максаттары жана милдеттери»). Мамлекеттик тартиптин негизги жоболорунун негизинде, бүгүнкү күндө университеттерде кесипкөй спортчуларды эл аралык деңгээлде таанылган спорт түрлөрү боюнча билим алууга жана улуттук спорттук оюндарын өнүктүрүүнү улантууга жөндөмдүү жогорку квалификациялуу профессордук-окутуучулук курамдын квалификациясын жогорулатуу зарылдыгы күч алууда. Мындай мамиле рухий жана адеп-ахлактык билим берүү, реабилитациялоо жана республиканын калкынын бардык катмарынын физикалык даярдыгын жогорулатуу болуп саналат. Улуттук спорттун жана оюндардын, анын ичинде Кыргыз Республикасынын улуттук спорт күрөшү «күрөш», баштапкы салттарды жандандырууга, адеп-ахлактык идеалдарды жана баалуулуктарды сактоого негиз боло алат, студенттер арасында баңгиликтин жана кылмыштуулуктун алдын алат.

Теорияны кылдат изилдөө жана жалпылоо, кыргыз элинин дене тарбия педагогикасы - алардын билим берүү мүмкүнчүлүктөрүн жана окутуу усулдарын аныктоо үчүн аларды колдонуу практикасы, педагогикалык

ошондой эле иш жүзүндө олуттуу шарттар «күрөш программасына ылайык-күрөш жалпы курс» түзүүгө уруксат берилген катар карама-каршылыктар, ушул изилдөөнү жүзөгө ашыруунун тиешелүү өбөлгөлөрү болгон мугалимдердин практикасында:

- жогорку окуу жайларынын студенттери менен билим берүүнүн жана билим берүү мазмунун пайдалануу жана күрөштү өнүктүрүү методологиясын колдонуу боюнча мугалимдердин иш-аракеттери жана туруктуу өсүп келе жаткан тенденция кесиптик-педагогикалык (атайын) билиминин, көндүмдөрүнүн көрсөткүчтөрүн азайтуу;

- билим берүү жана таанып-билүү иш-аракеттерин активдештирүү жана кесиптик, ошондой эле педагогикалык билимди жогорулатуу максатында, Кыргыз Республикасынын улуттук спорттук күрөшүн натыйжалуу пайдалануу үчүн дене тарбия мугалимдеринин муктаждыгы, студенттердин көндүмдөрү;

- атайын иштелип чыккан натыйжалуу билим берүү программаларынын жоктугу, ошондой эле дене тарбиялоодо студенттер-окутуучулар тарабынан күрөштү өздөштүрүү ыкмалары;

- коомдун өнүгүшүнүн заманбап шарттарында кесиптик жана педагогикалык даярдыкка жана студенттердин спорттук күрөштү өнүктүрүүнүн учурдагы методологиясынын жетишсиз натыйжалуулугуна жогорку талаптар дене тарбия мугалимдерине коюлат. Окуучулар-мугалимдердин дене тарбия сабагынын жана билим берүү иш-аракеттеринин төмөндөшү, алардын психикалык, физикалык жана кесиптик-педагогикалык даярдыгы, формалардын өнүгүшү эмес, дене тарбия мугалимдеринин студенттер-мугалимдери тарабынан улуттук күрөштү өздөштүрүү ыкмалары жана каражаттары диссертацияны изилдөө көйгөйүн тандоого мүмкүндүк берди: Улуттук күрөштү өздөштүрүүнүн мазмунун жана методологиясынын уникалдуулугун аныктоо менен дене тарбия мугалимдеринин окуу жана билим берүү иш-аракеттерин кантип көбөйтүү керек. Бул изилдөө темасынын актуалдуулугу төмөнкү жагдайларга байланыштуу:

- келечектеги дене тарбия мугалимдеринин учурдагы талаптарын эске алуу менен билим берүү, билим берүү жана кесиптик-педагогикалык даярдыгын жогорулатуу зарылдыгы;

- республиканын калкынын кеңири катмарынын арасында, анын ичинде студенттер арасында да, улуттук күрөштүн популярдуулугу;

- Кыргыз Республикасынын мыйзамдарынын аткарылышы: «Дене тарбия жана спорт жөнүндө»; «Кыргыз Республикасынын улуттук спорт жана оюндары жөнүндө», Кыргыз Республикасында дене тарбия жана спорттук өнүктүрүү концепциясы. Диссертацияны изилдөө темасынын актуалдуулугу, дене тарбия педагогикасында билимдин жана өнүгүүнүн жоктугу, изилдөө

темасын тандоого байланыштуу: «Жогорку дене тарбия институтунун студенттери тарабынан улуттук күрөштү өздөштүрүү үчүн ар кандай мазмун жана ыкмалар».

Диссертация темасынын илимий мекемелердин илимий изилдөө иштери менен болгон байланышы: Изилдөө темасынын маанилүүлүгү жана актуалдуулугу республиканын өкмөтү жана коомчулугу тарабынан көңүл бурулгандыгы, дене тарбия жана спортту 2015-2020-жылдар аралыгында өнүктүрүү концепциясы менен тастыкталат. Анда «Ден-соолугу чың улут – өнүккөн өлкө» улуттук идеясын ишке ашыруу боюнча билим берүү иш-чараларынын алкагында, Кыргыз Республикасынын улуттук спортун жана элдик оюндарын өнүктүрүүгө артыкчылык берилет. Кыргыз Республикасында дене тарбия жана спортту өнүктүрүү концепциясы 2015-2020-жылдар аралыгында трансформациялоонун негизги багыттарына ылайык иштелип чыккан жалпы орто жана жогорку билим, инсандын милдеттүү дене тарбиясын камтып, Эл аралык билим берүү стандарттарына жакындоого багытталган. Жогорку кесиптик билим берүүнү мамлекеттик билим берүү стандартын, илимдин акыркы жетишкендиктерин эске алуу менен иштелип чыккан пландар жана программаларга өтүүнү камсыз кылат, технология жана маданият, практиканын учурдагы талаптарына ылайык б. 1.2 «жоболору Кыргыз Республикасында кесиптик билим берүүнүн кесиптик билим берүү программаларын ишке ашыруунун түзүмү жана шарттары жөнүндө 3-февралдагы», 2020 № 53 жана Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик билим берүү стандарты жалпы маданий тутумдун мобилдүүлүгүн жана ийкемдүүлүгүн камсыз кылууга багытталган кесиптик билим берүү программалары, экономиканын жана эмгек рыногунун тез өзгөрүп жаткан муктаждыктарына байланыштуу адистерди илимий жана кесиптик даярдоо жактан болот. Бирок, жогоруда айтылгандарга карабастан, бүгүнкү күндө жогорку кесиптик окуу жайларда күнүмдүк жашоонун талаптары менен чындыктарынан олуттуу артта калгандыгын белгилей кетүү керек. Ошентип, ар тараптуу жана кесиптик окуу жайларда реформалоонун негизги багыттары 2000-жылы Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши тарабынан кабыл алынган. Бирок, жалпы билим берүү жана жогорку билим берүү чөйрөсүндө Мамлекеттик стандарт жана 2017-жылы дене тарбия боюнча программалардын комплекси дагы эле орто мектепте өткөрүлүп келет. Кыргыз улуттук күрөшү боюнча студенттер үчүн учурдагы билим берүү программасы «күрөш» 2000-жылы иштелип чыккан. Бүгүнкү күндө, билим берүү жана таанып-билүү мазмунун жана келечектеги дене тарбия мугалимдерин даярдоо ыкмаларын объективдүү-критикалык талдоонун негизинде аны иштеп чыгууга, толуктоого тез арада муктаждык бар. Алар илимий-теориялык түшүнүктү жана методологияга байланыштуу суроолорду

талап кылат: физикалык билим берүү университеттеринин педагогикалык адистигинин студенттерине бүгүнкү талаптарга жооп берген, атап айтканда, эмнеге даярдануу керектигин, күрөш боюнча окутууну кантип өзгөртүү керек, эмне жана кантип үйрөтүү керек. Жогоруда айтылгандардан улам, диссертацияны изилдөө темасынын актуалдуулугу ачык.

Изилдөөнүн максаты - «Жалпы курс» программасы боюнча Кыргызстандын улуттук күрөшүн окутуу методологиясын өркүндөтүү мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо.

Максатка жетүү үчүн төмөнкү **милдеттер** коюлган:

1) дене тарбия жана спорт жаатында окуган студенттер үчүн билим берүү жана таанып-билүү мазмунун жана окутуу дисциплинасынын методологиясын аныктоо;

2) дене тарбия жана спорт жаатында окуган студенттер үчүн Кыргыз Республикасынын улуттук күрөшүнүн теориясын жана методологиясын окутуу боюнча пилоттук билим берүү программасын иштеп чыгуу, педагогикалык таасирдин функционалдык бирдиктерин тандоого жана системалаштырууга негизделген;

3) дене тарбия жана спорт жаатында окуган студенттер үчүн Кыргыз Республикасынын улуттук күрөшүнүн теориясын жана методологиясын окутуу боюнча эксперименталдык программанын натыйжалуулугун билим берүү процессинде текшерүү. Билим берүүнүн мазмунун изилдөө жана окутуу күрөштүн методологиясын өркүндөтүүнүн реалдуу жолу «күрөш» жөнүндөгү билимди, көндүмдөрдү интенсификациялоонун жана оптималдаштыруунун конкреттүү формаларын табуу болуп саналат, алар; билим берүү программаларында камтылган. Интеграциянын мындай формалары негизги, физикалык көнүгүүлөрдүн тандалган түрлөрүнүн олуттуу жана алдыңкы белгилери бул функционалдык бирдиктерге айкалыштыруу – негизги техникалык, тактикалык аракеттерден турат. Негизги техникалык, тактикалык аракеттерди бөлүштүрүү, системалаштыруу жана алардын дене тарбия мугалимдеринин жалпы билим берүү программасына айкалышы, машыктыруучу-окутуучуларга улуттук күрөш боюнча билим берүү процессин түзүүгө мүмкүндүк берип «күрөш» студенттеринин негизинде чыгармачыл дизайндын педагогикалык принциптери жана орто аралык маселелерди оперативдүү чечүү болот. Улуттук күрөштүн негиздерин окутуунун мазмунун жана методологиясын куруунун формасы «Күрөш» анын багытын аныктайт, окуу процессине «утилитардык» мүнөзүн берет. Изилдөө келечектеги дене тарбия мугалимдери үчүн улуттук күрөшү билим берүү жана таанып-билүү мазмунун жана окутуу ыкмаларын өркүндөтүү менен аныкталат. Билим берүү мазмунун жана улуттук күрөшкө окутуу методологиясын камтыган татаал

педагогикалык системалардын курулушу «күрөшкө», тиешелүү фактыларды жана мыйзам ченемдүүлүктөрүн системаларын талдоо болуп саналат. Мындай талдоонун логикасына ылайык, төмөнкү изилдөө структурасы тандалды:

билим берүү, таанып-билүү мазмунун жана окутуу күрөшүнүн методдорун аныктоо, «Күрөштү» билим берүү практикасында сунушталган колдонулган студенттер, «дене тарбия жана спорт адистиги боюнча студенттер»;

«Күрөш» (жалпы курсу), педагогикалык таасирдин функционалдык бирдиктерин белгилөө жана системалаштыруу аркылуу билим берүү программасын эксперименталдык негиздөө;

күрөш боюнча эксперименталдык программанын натыйжалуулугун текшерүү.

Изилдөө ата мекендик жана жарым-жартылай чет элдик адистердин дене тарбия жана спорт жаатындагы жалпы теориялык жоболоруна негизделип, көйгөйдү түз же кыйыр түрдө изилдеген: К. И. Адамбеков (1995), Е. Алимханов (2010), А. Х. Анаркулова (2005), А. Х. Анаркулова (2006), Р. Р. Анаркулов (2020), Т. Ө. Асанов (2006), Ф. Е. Байман (1972), У. Ж. Калилов (2007), М. К. Саралаев (2019), М. Таникев (1997) жана башкалар. Изилдөө Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын базасында жүргүзүлдү. Эксперименталдык иштерге 100 студент катышты.

Изилдөөнүн илимий жаңылыктары биринчисинде диссертацияда жатат:

- дене тарбия академиясынын педагогикалык бөлүмдөрүнүн студенттери үчүн билим берүү программасы теориялык негизделген жана эксперименталдык түрдө сыналган;

- теориялык жактан көрсөтүлүп, окуунун жүрүшүндө билим берүү программасын киргизүү мүмкүнчүлүгүн тастыктады, бул берилген окуу материалын өнүктүрүүнүн жогорку интенсивдүүлүгүн камсыз кылат.

Иштин мааниси жогорку кесиптик дене тарбиядагы илимий жана педагогикалык көйгөйдү чечүүдөн жана күрөш боюнча жогорку квалификациялуу адистерди жана спортчуларды окутуудан турат.

Билим берүү жана таанып-билүү мазмуну жана окутуу күрөштүн методологиясы көрсөтүлүп, негизделген, бул педагогикалык университеттердин педагогикалык факультеттеринде билим берүү процессин активдештирүүгө жана өркүндөтүүгө өбөлгө түзөт.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын практикалык мааниси: окуу учурунда иштелип чыккан билим берүү жана билим берүү программасы орто мектептер үчүн дене тарбиясынын комплекстүү программасынын мазмуну

менен жогорку квалификациялуу билим берүү деңгээлинин ортосундагы карама-каршылыктарды жоюуга мүмкүндүк берет. Чыгарма - бул спортчу, спорттук калыс, окутуучу-машыктыруучу автордун көп жылдык илимий, педагогикалык жана физикалык-спорттук иш-аракеттерине негизделген теориялык, методологиялык, эксперименталдык изилдөөлөрдүн жалпылануусу.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

1. Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын студенттерин даярдоо процессин активдештирүү мүмкүнчүлүгү техникалык жана тактикалык арсеналдан бирдиктүү бирдиктүү технологияны формада бөлүштүрүү жана жалпы билим берүүнүн кеңири тармагынын маселелери деңгээлинде окуу материалдарын сунуштоо болуп саналат.

2. Көрсөтүлгөн дене тарбия жана спорт академиясынын студенттери үчүн жалпы күрөш курсунда эксперименталдык билим берүү программасынын бет ачары.

Изилдөөчүнүн жеке салымы: изилденип жаткан көйгөйдүн чечилиши:

- жумушчу гипотезанын илимий негиздемеси;
- окутуу күрөшүнүн мазмунунун методологиясын теориялык, методологиялык жана эксперименталдык жактан негиздөө;
- практикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн жыйынтыктарын апробациялоо жана тастыктоо: Диссертациянын материалдары Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын, Казакстандын Спорт жана туризм академиясынын илимий жана педагогикалык конференцияларында талкууланды. Диссертациянын темасы боюнча республикалык жана чет элдик илимий мезгилдүү басылмаларда жарыяланган 19 макала жазылган. Изилдөөнүн жыйынтыктары Б.Т. Турусбеков атындагы Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын, Б. Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек Эл аралык университетинин жана И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин билим берүү процессине киргизилген.

Диссертациянын натыйжаларынын чагылдырылышы. Диссертациянын темасы боюнча 24 илимий эмгектеринде чагылдырылган, алардын ичинде: республикалык жана чет элдик илимий мезгилдүү басылмаларда 19 макала жарыяланган (2 РИНЦ РФ, 10 РИНЦ КР), 2 методикалык колдонмо жана 1 окуу китеп.

Диссертациянын көлөмү жана түзүлүшү. Диссертация кириш сөздөн, үч бөлүмдөн, корутундудан, колдонулган булактардын 207 сан

тизмесиен турат. Диссертация өзүнө 16 торчону, 12 чийм сүрөттөрүн камтыйт.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүү изилдөө темасынын актуалдуулугу негизделип, иштин темасы, максаттары жана милдеттери, илимий, теориялык жана практикалык мааниси аныкталды, изилдөөнүн негизги натыйжаларын түзүлөт.

Биринчи баптын биринчи бөлүмү - *«Жогорку дене тарбиясынын теориялык жана методологиялык негиздери»* дене тарбияны окутуунун мазмуну жана методдору бүгүнкү күндө өлкөдө жогорку билим берүүнү реформалоонун алкагында коомдук тартип – болгон мамилелердин негизинде каралат, жогорку квалификациялуу профессордук-окутуучулук кадрларды даярдоо болот. Биринчи бөлүмдө «Жогорку дене тарбиясынын мазмуну жана окутуу методикасы» илимий адабияттарды талдоонун негизинде «окутуунун мазмуну» жана «окутуу методологиясы» деген түшүнүк ачылды. Бүгүнкү күндө жогорку билим берүү жаатында милдет коюлгандыгы белгиленди, жогорку дене тарбия мектебинде окутуу усулдарынын мазмунун жана андан ары өркүндөтүү боюнча багытталган ишти жүргүзүү. В. П. Беспалько, Б. Б. Давыдов, И. Н. Гальперин, А. Д. Гетмановой, Э. А. Голубевой, Ю. В. Громыко, В. В. Давыдов, Н. А. Масюковой, Н. И. Чуприковой, Э. Г. Юдин авторго окуу планын иштеп чыгуу эки көйгөйдү чечүүнү камтыйт деген тыянакка келген:

1) бүгүнкү күнгө чейин топтолгон илимий жана техникалык маалыматтардын чоң көлөмү окуу материалдарын так тандоону аныктайт. Курстун мүмкүн болушунча толуктугуна жетишүү табигый каалоосу көбүнчө билим берүү маалыматтарын иштеп чыгууга ушундай мамиле жасоону талап кылат, негизинен тиешелүү илимий дисциплинанын расмий логикалык түзүлүшүнө басым жасайт;

2) материалдын белгилүү бир окутуу ырааттуулугунда жайгашкан жери. Эмпирикалык материалдардын негизинде автор окуу планына таасир эткен бир катар кемчиликтерди аныктады: окуу планына киргизилген материалдарды тандоо эч кандай критерийлер же эрежелер боюнча жөнөтүлбөйт, бирок анын түзүүчүсүнүн көз карашынан көз каранды, демек, эреже катары, аларда эң маанилүү жана кошумча маалыматтар аралашат, билим берүү процессинин натыйжалуулугуна өбөлгө түзбөйт. Спорт жана педагогикалык билим берүү дисциплиналарынын методологиясынын маңызын талдоо, автор жогорку кесиптик дене тарбия практикасында жаш адистин кесиптик билиминин бирдиктүү картинасын түзүүгө жетишсиз көңүл бурулат деген тыянакка келет, мугалимдин окуучунун инсандыгына тийгизген таасири эске алынбайт. Ошол эле учурда, республикада

педагогикалык көндүмдөрдү өздөштүргөн, окутууну ийгиликтүү жүргүзгөн тажрыйбалуу машыктыруучулар бар экендиги белгиленди, бирок көбүнчө алардын тажрыйбасы жайылбайт же көңүлгө алынбайт, ошондуктан университеттердин профессордук-окутуучулук курамынын бир бөлүгү студенттер менен сабак өткөрүү үчүн техникалык жөндөм катары гана окутуу усулдарынын идеясын жаратат. Окутуунун өзгөчөлүктөрү жөнүндө ой жүгүртүп, автор бул академиялык дисциплинанын окутуу методологиясында негизги көңүл окуу процессинде ушундай шарттарды түзүүгө багытталышы керек деген тыянакка келди, студенттерге чыгармачылык мүмкүнчүлүктөрүн ачууга жардам бере турган сынчыл ой жүгүртүүгө үйрөтөт. Студенттердин арасында кесиптик ой жүгүртүүнү түзүү үчүн, күрөш мугалимдери издөө кырдаалына алып келген окутуу ыкмаларын активдүү колдонушу керек (дене тарбия мугалими) элементтерди жана техникаларды кантип окутууну билген окутуучу-машыктыруучуларды даярдоо көйгөйлөрү, студент спортчулардын ой жүгүртүүсүн күчөтүүнү талап кылат, материалды түшүндүрүүдө «күрөш» боюнча билимин гана эмес, ошондой эле башка билим берүү жана спорт сабактарын да колдоно алат.

Студенттерде кесиптик ой жүгүртүүнү калыптандыруунун эффективдүү ыкмаларын жигердүү иштеп чыгуу менен бирге, окутуу методологиясын өркүндөтүүнүн ар тараптуу жолдорун издөөгө чоң маани берилет. жаңы материалды презентациялоодон баштап кесиптик иш-аракеттердин туруктуу элементтерин түзүүгө чейинки программалык материалын иштеп чыгуу процессиндеги бардык байланыштарды камсыз кылган мындай методикалык система. Диссертация окутуу дисциплинасынын эң алгылыктуу формасын сунуштайт – интеграцияланган тутуму « лекция – семинар – практикалык сабактар », анда ар бир сабактын өз методикалык багыты бар, адистерди даярдоодогу милдеттерин чечип, – жалпы өнүккөн, чыгармачыл көз караштагы спорт мугалимин түзүүнүн жалпы максатына жооп берет.

Экинчи бөлүм «Дене тарбия багытындагы жогорку окуу жайларынын студенттеринин кесиптик билимин, көндүмдөрүн жана калыптандыруу» жогорку билим берүүнүн негизги көйгөйлөрү талданат. Биринчиден, бул студенттердин окуу материалдарын өздөштүрүү программасы тарабынан белгиленген мөөнөт, жана билимди орто мектептердин окуучуларына өткөрүп берүү программасында каралган кыйла катаал чектөө. Ушуга байланыштуу, автор катуу мөөнөттүн чегинде «күрөштү» окутууда студенттердин кесиптик ой жүгүртүү жөндөмүн калыптандырууга багытталган эксперименталдык методологияны иштеп чыгууну сунуштайт. Окутуунун мазмуну белгилүү бир билимди гана эмес, ошондой эле аларды өздөштүрүү үчүн зарыл болгон таанып-билүү иш-аракеттеринин жана

логикалык ой жүгүртүүнүн тутумун камтышы керек. Билимди ассимиляциялоо үчүн, сабактын предмети менен катар, студенттер белгилүү бир методологиялык көндүмдөргө жана ыкмаларга ээ болушу керек. Чыгарма ошондой эле логикалык структураларды түзүү технологиясын, ой жүгүртүүнүн логикалык ыкмаларын түзүүгө студенттердин чеберчилигине көңүл бурат; таанып-билүү иш-аракеттеринин жалпы ыкмаларын түзүүнүн зарылдыгын көрсөтөт, ошондой эле белгилүү бир академиялык дисциплинаны ийгиликтүү өздөштүрүү үчүн логикалык операциялардын тизмеси жөнүндө түздөн-түз суроо туулат.

Үчүнчү бөлүмдө «Студенттерди адистик боюнча окутуу үчүн билим берүү жана инновациялык программаны иштеп чыгуунун жана атоонун педагогикалык негиздери: дене тарбия мугалими» диссертациялык изилдөөдө жүргүзүлгөн экспериментке концептуалдык мамиленин түшүндүрмөсүн берет. Бул бөлүмдө эксперимент учурунда колдонулган негизги методологиялык ыкмалар баяндалат, аны даярдоо жана ишке ашыруу этабы талданат.

Экинчи бап «Изилдөө материалдары жана методдору» жалпы билим берүүчү окуу жайындагы окуу планына салыштырмалуу талдоо жана жогорку окуу жайларындагы күрөш боюнча адистерди даярдоо программасы жүргүзүлөт.

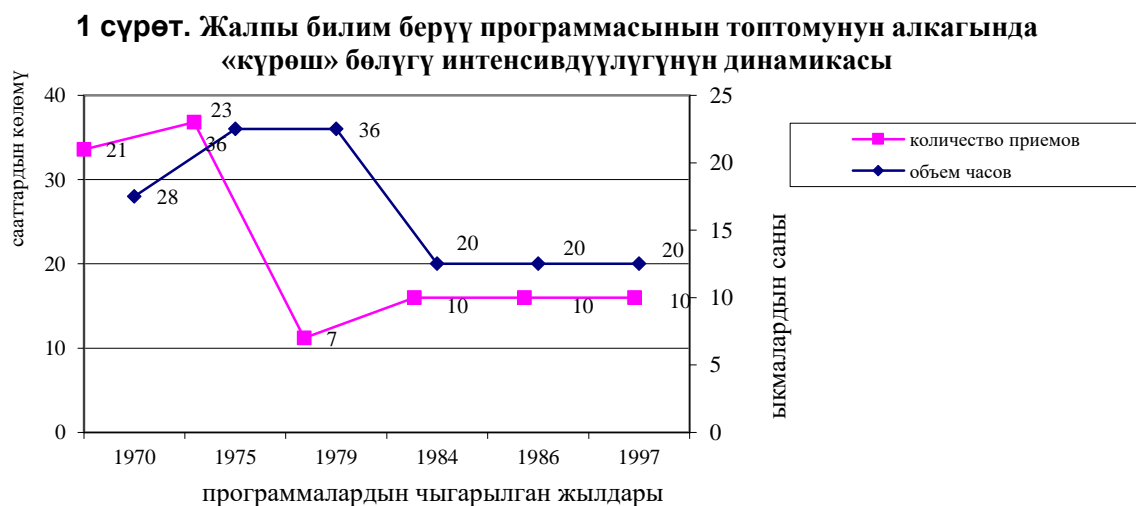
Биринчи бөлүмдө «Изилдөө объектиси жана предмети» автор күрөш үчүн жаңы окуу планын иштеп чыгууда негиз болгон критерийлерди талдайт:

1) мыйзамдык база кылдаттык менен изилденген: Кыргыз Республикасынын «Дене тарбия жана спорт жөнүндө мыйзамдары»; «Кыргыз Республикасынын улуттук спорт түрлөрү; Билим берүү жана башка жөнүндө.

2) окуу программасы үч жол менен талдоого алынган: окуу процессин активдештирүү; окуу планын бириктирүү; изилденген материалды коомдук практиканын социалдык-педагогикалык негиздерин өнүктүрүүнүн заманбап тенденцияларына жана билимдин өндүрүмдүүлүгүнө шайкеш келтирүү, «күрөш» жалпы курсунда студенттер алган көндүмдөр.

Экинчи бөлүмдө «Дене тарбия академиясынын студенттери үчүн (жалпы курсу) Кыргыз улуттук күрөшүнүн пилоттук билим берүү жана инновациялык программасын иштеп чыгуу», жалпы билим берүү жана жогорку билим берүү чөйрөсүндөгү окуу программасынын интенсивдүүлүк көрсөткүчтөрү талданат. Программаларды сын көз менен талдоонун негизинде, «куреш», – орто мектептердеги дене тарбия мугалимдерин даярдоо деңгээлине сунушталган, окуучуларга «дене тарбия жана спорт» адистиги боюнча окутуу үчүн учурдагы программа каралган эмес. Болжол менен академиянын программасын өркүндөтүүнүн борбордук багыты «күрөш» жалпы курсунда, күрөшүн негизги техникаларын окутууга

мүмкүндүк берет, тар багытталган билимди окутуудан алыс болууз, окуу процессин активдештириңиз. Советтик жана постсоветтик мезгилдердин программаларын ретроспективдүү талдоодо, (жоготуунун) баасы жана жалпы билим берүүчү мектепте жекеме-жеке таймашуу көндүмдөрүн окутуу процесси 1975-1987-жылдарга туура келет, б.а. СССР кулаганга чейин; дене тарбия жогорку окуу жайларында – күрөш программалары 6 жолу өзгөрдү, – кыргыз күрөш боюнча 2 жолу. Алардын биринчиси 1963-жылы Мамлекеттик дене тарбия институтунун борбордук Ленин ордендүү күрөш жана оор атлетика кафедрасынын кызматкерлери тарабынан түзүлгөн; экинчи – 1980-жылы институттун күрөш жана окутуу усулдары кафедрасында түзүлгөн. Кыргызстанда ата мекендик илимпоздор тарабынан иштелип чыккан жеке программа болгон эмес. Жалпы билим берүү программасынын топтомунун алкагында «күрөш» бөлүгү интенсивдүүлүгүнүн динамикасы сүрөттө келтирилген.

1. Сүрөттө көрсөтүлгөндөй, (жоготуунун баасы) жана жалпы билим берүүчү мектепте жекеме-жеке мушташуу көндүмдөрүн даярдоо процесси негизинен 1975-1987-жылдарга туура келет, б.а. СССР кулаганга чейин күрөштөгү окуу планын талдоо көрсөткөндөй, анын көпчүлүк бөлүгү заманбап муктаждыктарды канааттандырбайт: фундаменталдык формулалардын ашыкча кеңдигинен жабыркайт; ал универсалдуу ой жүгүртүүнүн тенденциясын ачык көрсөтүп турат, мектептин дене тарбия программасына тиешелүү конкреттүү сунуштар жок. Программалардагы жеке талаптарды деталдуу салыштыруу алардын теориялык «дал келбестигин» көрсөтөт. Мисалы, университеттик программа классикалык күрөштүн мисалын колдонуп, классификация, систематика жана терминология, сабактарды жана мелдештерди уюштуруу, гигиена жана жаракаттын алдын алуу боюнча лекциялык материалдарды камтыйт. Мазмундун фундаменталдык негиздерин жана окутуу усулдарын бөлүү, орто жана жогорку окуу жайларында окуу программаларын консолидациялоонун

конструктивдүү негиздерин аныктоо, жана жеке комментарийлер педагогикалык эксперименталдык изилдөө үчүн программаны иштеп чыгууга мүмкүндүк берди.

Үчүнчү бөлүмдө «Өзүңүздүн чыныгы материалды алуу методикасы» Автор бул академиялык дисциплинаны окутуу үчүн эксперименталдык программаны сунуш кылды, анын 50 сааттык окуу жүктөмүнүн негизинде, 10 саат теориялык материалдарды изилдөөгө арналган, Практикалык бөлүм үчүн 40 саат бөлүнгөн.

1-таблица. – Күрөш «программасынын түзүлүшү»

№	Программанын мазмуну	Сабактын түрү	Сааттардын саны
<i>1. Теоретический бөлүм</i>			
1	«күрөш» жөнүндө жалпы түшүнүк:күрөштүн сабак катары кабыл алынышы, күрөштүн пайда болуу тарыхы, күрөш илим изилдөө сабагы катары каралышы	Лекция	2
2	Күрөштөгү классификациясы, систематикасы жана терминологиясы	Лекция	2
3	Окуу иштерин уюштуруу: окуу тайпаларын топтоо, машыгуучулардын гигиеналык талаптары, сабак уюштуруунун түрү, окуу документтери, сабак өтүүчү жай жана шаймандар	Лекция Семинардык сабак	2 2
4	Мелдеш эрежелеринин негизги жоболору	Усулдук сабак	2
	жыйынтык:		10
<i>2. Практикалык бөлүм</i>			
1	Атайы-даярдоо көнүгүлөрү жана күрөштөгү кыймыл-аракеттерди камтыган оюндар	Практикалык сабак	6
2	күрөштөгү кыймыл-аракеттерди жана ыкмаларды окутуу	Практикалык сабак	28
	жыйынтык:		34
<i>3. Окуу практикасы</i>			
1	Күрөштү окутуунун жолдорун үйрөнүү (мектеп программасынын материалдары)	Практикалык сабак	6

	жыйынтык:		6
	Баардыгы		50

Эксперименталдык программанын негизги максаттарды жана милдеттерди, лекциялардын жана семинарлардын темаларын, методикалык жана практикалык сабактарды иштеп чыкты, программалык материалдардын мазмунун кыйла жаңыртты.

1) адабий булактарга талдоо үч багытта жүргүзүлдү:

а) эл аралык таанылган күрөштүн түрлөрүндө, «күрөштүн» мазмунун жана окутуу усулдарын камтыган теориялык жана эксперименталдык маалыматтардын синтези;

б) окутуунун мазмунундагы кемчиликтерди аныктоо жана изилденген курсту түзүү методологиясын өркүндөтүү мүмкүнчүлүктөрү;

в) күрөш боюнча «жалпы курсунда» сунушталган презентация программабыздын эксперименталдык жаратылышына алдын-ала баа берүү.

2) педагогикалык байкоо ыкмасы курстун мазмунун жана окутуу ыкмаларын аныктоо үчүн колдонулган. Ушул максатта, 2005-2008-окуу жылдарында, Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын педагогикалык факультетинин 3-курсунун студенттерине спорттук «Күрөш» (жалпы курс) сабагында педагогикалык байкоо жүргүзүлдү. Байкоо учурунда алынган билимдин көлөмүнүн программасында каралган сабактын мазмунунун көлөмүн бар же жок экендиги аныкталды;

3) анкета жана маектешүү. Респонденттердин курамына Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын адистери жана студенттери кирди. Жалпысынан 500дөн ашык анкета талданды.

4) эксперттердин корутунду ыкмалары. Тесттин милдеттери улуттук күрөш бөлүмүнүн мугалимдеринен турган комиссия тарабынан бааланды, Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын жекеме-жеке таймашуу өнөрү жана чыгыш жекеме-жеке таймашуу өнөрү (КМДТЖСА), Кыргыз күрөш федерациясынын өкүлдөрү. окутуучулар бааларды бири-биринен көз карандысыз талкуулашкан;

5) эки – башкаруу жана эксперименталдык топтордун арасында эксперименталдык мазмундун жана сунушталган окутуу ыкмасынын натыйжалуулугун текшерүү үчүн педагогикалык эксперимент жүргүзүлдү.

Педагогикалык эксперимент эки маселени чечти.

а) учурдагы методологияга салыштырмалуу «күрөштү» окутуунун эксперименталдык мазмунунун натыйжалуулугун текшерүү;

б) тестирлөө процессинде сунушталган окутуу ыкмасынын натыйжалуулугун аныктоо «күрөштү» салттуу ыкмага салыштырмалуу.

б) математикалык статистиканын методдору эксперттик баалоону, адистердин пикирлерин, педагогикалык байкоолордун маалыматтарын иштеп чыгуу жана талдоо үчүн колдонулган, ошондой эле педагогикалык эксперимент.

Үчүнчү глава «Эксперименталдык изилдөө жана талкуулоонун натыйжалары» – жумушта борбордук, ал толугу менен «күрөш» (жалпы курсунда) эксперименталдык программаны окутуунун мазмунун жана методологиясын талдоого арналган.

Биринчи бөлүмдө «Кыргыз улуттук күрөшүндөгү билим берүү, үйрөнүү материалдарынын натыйжалуулугун аныктоо», КМДТЖСА студенттери арасында эксперименттин жыйынтыктары келтирилген. Эксперименталдык программаны текшерүүнүн биринчи баскычынын натыйжаларын статистикалык талдоо көрсөттү. Окуу материалын оптималдаштыруу жагынан «күрөш» боюнча жалпы курсунда программанын мазмунун жакшыртуу статистикалык ишенимдүү ($P < 0.001$) кесиптик билим, эксперименталдык топтогу көндүмдөр студенттердин жакшырышына алып келет.

2-торчо. – Тесттин натыйжалуулугунун көрсөткүчтөрү (Түшүндүрмө)

Өзүн-өзү жаракаттандырбоо	Партердеги ыкмалар	Туруп жасалчу ыкмалар	жалпы
t=11,2	t=9,23	t=12,25	t=16,96
P<0,001	P<0,001	P<0,001	P<0,001
<i>Текшерүү тайпасы</i>			
$\sigma=1,47$	$\sigma=1,72$	$\sigma=1,48$	$\sigma=0,89$
<i>Эксперименттүү тайпасы</i>			
$\sigma=0,96$	$\sigma=0,92$	$\sigma=0,67$	$\sigma=0,68$

Педагогикалык эксперименттин экинчи милдети жалпы кабыл алынган, салттуу методологияга салыштырмалуу «утилитардивлүк» сунушталган окутуу методу «күрөш» боюнча сыноо болду. Изилдөө 6-семестрде жүргүзүлдү. Педагогикалык эксперименттин аягында өткөрүлгөн акыркы сыноо эксперименталдык топто изилденген көрсөткүчтөрдүн ишенимдүү жогорулагандыгын көрсөттү. Партердеги ыкмалар (куреш) жана эксперименталдык топтогу алардын параметрлери – 17.9 караганда жогору болду $P < 0.001$.

3-торчо. – Тесттин натыйжалуулугунун көрсөткүчтөрү (Түшүндүрмө)

Партердеги ыкмалар	Партердеги ыкмалар	жалпы
t=16,6	t=23,6	t=23,5
p<0,001	p<0,001	p<0,001
<i>Текшерүү тайпасы</i>		
$\sigma=1,96$	$\sigma=1,86$	$\sigma=2,69$

Эксперименттүү тайпасы		
$\sigma=1,89$	$\sigma=3,76$	$\sigma=5,42$

Жалпы курсту окутуунун иштелип чыккан методологиясын ишке ашыруу боюнча педагогикалык эксперименттин натыйжалары «күрөш» боюнча жалпы кабыл алынган окутуу методологиясына салыштырмалуу анын жогорку натыйжалуулугун тастыктады, окуу процессинде студенттердин кесиптик чеберчилигин калыптандыруу. Ошентип, «күрөш» программасында окутуу технологиясы, тактикасы, кыймылы жана иш-аракеттери боюнча жаш спорт мугалимдеринин ийгиликтүү кесиптик иш-аракеттеринин педагогикалык өбөлгөлөрү түзүлдү.

Экинчи бөлүмдө «Күрөштүн ыкмасын окутууда утилитардык методдун эффективдүүлүгүн аныктоо». Алынган билимдин жашоо шарттары менен практикалык байланышы, ушул билимдин чегинде көрсөтүлгөн. Диссертацияда окулган материалды колдонуу студенттик спортчулардын окуу планында чагылдырылган. Ошол эле учурда, билимдин жашоо шартына болгон байланышы астында, автор окуу процессинин эки тарабынын илимий жана педагогикалык колдоосун түшүнөт:

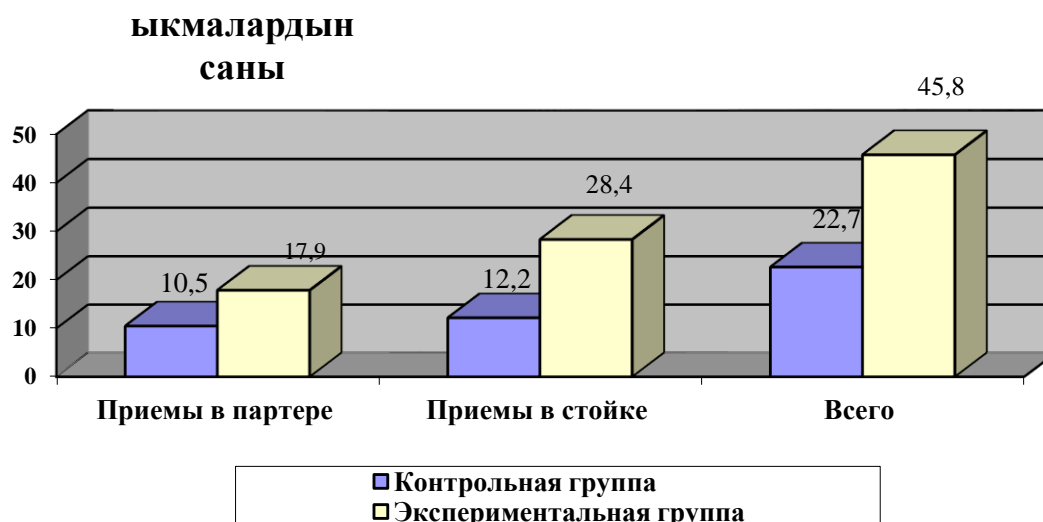
1) коомдук практиканын социалдык жана педагогикалык негиздерин өнүктүрүүнүн заманбап тенденцияларына изилденген материалдын презентациясынын шайкештиги;

2) билимдин өндүрүмдүүлүгү, «күрөш» боюнча жалпы курсунда студенттер алган көндүмдөр. Эки контролдук топтун студенттери атайын иштелип чыккан техникага ылайык негизги техникалары боюнча окуудан өтүштү. Мындай методикалык техниканын борбордук байланышы негизги иш-аракеттердин түшүндүрмөсү жана көрсөтүлүшү болгон. Келечекте, кийинки тапшырманы алгандан кийин, студенттер өзүлөрү бир эле техниканы ар кандай модификацияларда колдонуунун ар кандай варианттарын ойлоп табышты жана аны түшүндүрүүнү үйрөнүштү. Бул окутуу ыкмасынын максаты: биринчиден, чектелген убакыт аралыгында (академиялык саат) мүмкүн болушунча көп техниканы камтуу; экинчиден, чыгармачыл ой жүгүртүүчү мугалимди даярдоо. Байкоо жана эксперименттин натыйжалары студенттер «күрөшүнүн» ар кандай ыкмаларын ийгиликтүү түшүндүрүп, кайталап, негизги иш-аракеттерден техниканы аткаруунун ар кандай варианттарына өтүшкөн. Натыйжалар сунушталган окутуу усулунун утилитардык мүнөзү контролдукка салыштырмалуу эксперименталдык топто эки эседен көп көбөйгөндүгүн көрсөтүп турат. «Партерден» (куреш) жана эксперименталдык топтогу алардын параметрлери – 17.9 караганда жогору болду $P < 0.001$. 10.4 башкаруу. Тактадагы репродукцияланган башкаруу ыкмаларынын саны жана аларды эксперименталдык топто ишке ашыруу жолдору $P < 0.001$ менен – 12.25 контролуна караганда 28.4 жогору болгон.

4-торчо. – Контролдук жана эксперименталдык топтордун студенттери
үчүн тесттин жыйынтыктары

Текшерүү тайпасы					Эксперименталдык тайпа			
№	Байкоого алынган дар	Партердеги ыкмалар	Туруп алып аткарылуучу ыкмалар	жалпы:	Байкоого алынган дар	Партердеги ыкмалар	Туруп алып аткарылуучу ыкмалар	жалпы:
1	С-н	10	12	22	К-в	19	32	51
2	Ц-й	11	14	25	К-в	20	33	53
3	С-н	8	11	19	М-в	18	30	46
4	С-в	13	19	32	Е-н	17	29	46
5	С-в	12	10	22	Г-в	20	27	47
6	М-в	12	12	24	К-в	18	30	48
7	З-в	7	13	20	К-о	19	24	43
8	К-ль	8	14	22	С-а	17	29	46
9	М-в	13	17	30	А-в	16	34	50
10	Ф-й	11	12	23	Л-в	18	35	53
11	П-в	11	13	24	Б-в	20	32	52
12	К-в	12	14	26	К-и	16	28	44
13	К-в	13	10	23	И-в	14	27	41
14	С-н	7	14	21	Ф-о	18	26	44
15	Т-н	8	12	20	Ш-н	16	24	40
16	Щ-в	10	9	19	В-в	17	20	37
17	П-в	11	10	21	К-в	19	28	47
18	Г-в	11	12	23	М-в	15	27	32
19	Р-в	10	11	21	А_в	20	24	44
20	Л-в	12	12	24	В-й	21	29	50
	х	10,5	12,25	22	х	17,9	28,4	45,8

	σ	1,96	1,86	2,	σ	3,76	2,69	5,42
--	---	------	------	----	---	------	------	------

Сүрөт. 2. Иштин көрсөткүчтөрү тест тапшырмасы (түшүндүрмө)

Жалпы курсту окутуунун иштелип чыккан методологиясын ишке ашыруу боюнча педагогикалык эксперименттин натыйжалары «күрөш» боюнча жалпы кабыл алынган окутуу методологиясына салыштырмалуу анын жогорку натыйжалуулугун тастыктады окуу процессинде студенттердин кесиптик чеберчилигин калыптандырылды. Эксперименталдык топтун студенттери андагы билимдин мазмунун жана көлөмүн гана билип калбастан, ошондой эле жекеме-жеке таймашуу искусствосунун элементтери менен кыргыз элдик оюндарынын ар кандай ыкмаларын түзүү үчүн чыгармачылык ишмердүүлүктүн негиздерин өздөштүргөн. Ошентип, «күрөш» программасында окутуу технологиясы, тактикасы, кыймылы жана иш-аракеттери боюнча жаш спорт мугалимдеринин ийгиликтүү кесиптик иш-аракеттеринин педагогикалык өбөлгөлөрү түзүлдү.

Үчүнчү бөлүмдө «Изилдөөнүн натыйжаларын талкуулоо» изилдөөнүн негизги натыйжалары – эксперимент программанын сөзсүз артыкчылыктарын ачып берди: а) эл аралык таанылган күрөш түрлөрүнүн үстөмдүк ролун киргизүү; б) билим берүү (окутуу) ишине басым жасоо; в) темасын курстун мазмунуна киргизүү: «Окутуу процессин өнүктүрүү» жана башка темалар. Учурдагы программаны иштеп чыгуунун дагы бир аспектиси - окуу сессияларын өткөрүүнүн методикалык формаларын талдоо. Программанын методикалык курулушунун мүнөздөмөлөрүнүн ар тараптуулугунун ичинен, «күрөш» (Изилдөөдө) жалпы курсу баса белгиленди эки:

- 1) тематикалык курулуш ырааттуулугу «Жалпы курс»;

2) ар бир теманын сааттык аткарылышы.

Иштелип чыккан окуу программасынын таасиринин сапаттык жагы үч баштапкы жобого жооп берет:

- 1) окуу процессин активдештирүү;
- 2) окуу материалдарын бириктирүү;
- 3) кесиптик чеберчиликке ээ болгон студенттерди утилизация кылуу.

Ошентип, изилдөө процессинде, келечектеги спорт мугалимдеринин мазмунун жана окутуу усулдарын эксперименталдык изилдөөнүн натыйжалуулугу жана билим берүү жана билим берүү иш-аракеттерин өркүндөтүү мүмкүнчүлүгү далилденди.

Жалпы тыянактар илимий чөйрө тарабынан талкуулоого берилген маселелер боюнча автордун фундаменталдык позициясы чагылдырылган. Эксперименттин негизинде жалпыланган тыянактар чыгарылат.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР:

Изилдөө учурунда алынган натыйжалар бир катар практикалык сунуштарды берүүгө мүмкүнчүлүк берди. Алардын эң негизгиси төмөнкүлөр:

1. «Күрөш» жаштарды тарбиялоодо чоң мааниге ээ экендигин, ал жаштарды ар тараптуу өнүктүрүүнүн ыкмаларын жана методдорун камтыгандыгын унутпаш керек, мектеп окуучуларына жакын кыргыздардын элдик педагогикасынын түпкү негиздери.

2. Окуучулардын «күрөшкө» кызыгуусу менен бириктирип, машыгуунун ушул түрү үчүн талап кылынган мотордук көндүмдөрүн жана көндүмдөрүн калыптандыруу үчүн, физикалык даярдык деңгээли боюнча.

3. «Күрөшүнүн» жалпы курсунда окуучулардын билимин, көндүмдөрүн жана жөндөмдөрүн баалоо тутуму акыркы билим берүү практикасы менен айкалыштырылышы керек.

4. Спорт жана улуттук күрөш түрлөрү боюнча мугалимдерди даярдоонун мазмунун карап чыгуу керек. Бул изилдөө учурунда чогултулган фактикалык материалдар ынандыргандай, ал күрөш менен гана эмес, ошондой эле күрөш менен алектенип жаткан студенттер менен тиешелүү билимди, көндүмдөрдү алууга тийиш, анын ичинде.

5. Күнүмдүк эсепке алуу технологиясына олуттуу өзгөртүүлөрдү киргизүү жана билимди ассимиляциялоо деңгээлин контролдоо сунушталат, студенттердин тактикалык кыймылдарды жана иш-аракеттерди жүзөгө ашырууда гана эмес, ошондой эле алардын жеке элементтери жана аткаруу фазасында.

6. Студенттердин билимин, көндүмдөрүн туруктуу жогорулатуу үчүн, каралган программада алардын даярдык деңгээлин мүнөздөгөн маалыматтарды изилдөө, талдоо жана жалпылоо керек, бир эле учурда

алынган көрсөткүчтөрдү объективдүү баалаңыз жана алардын негизинде педагогикалык мүнөздөгү маселелерди чечүү методологиясын аныктаңыз.

**Диссертациянын негизги мазмуну төмөнкү публикацияларда
чагылдырылган:**

1. **Тукеев, Э. М.,** Улуттук күрөштүн мелдеш эрежелерине толуктоолорду киргизүү жөнүндө [Текст] / Э.М. Тукеев, К. Джаманкулов // Материалы научно-методической конференции “Современное состояние перспективы развития национальной физической культуры”. – Бишкек, 2005. – С. 110-115.
2. **Тукеев, Э. М.** Некоторые аспекты методики обучения студентов академии по курешу [Текст] / Э.М. Тукеев // Эл Агартуу. – 2007. - №11-12. – С. 52-59.
3. **Тукеев, Э. М.** Формирование профессиональных знаний, умений и навыков у студентов при обучении борьбе куреш [Текст] / Э.М. Тукеев // Эл Агартуу. –2007. - №11-12. – С. 59-65.
4. **Тукеев, Э. М.** Жогорку окуу жайларында дене-тарбия боюнча сынак киригизүү проблемасы [Текст] / Э.М. Тукеев // Материалы Республиканской научно-методической конференции, посвящённой 80-летию видного общественного деятеля Д. Омурзакова. – Бишкек, 2007. – С. 110-115.
5. **Тукеев, Э. М.** Пути совершенствования содержания и методики освоения борьбы куреш студентами физкультурного ВУЗа (общий курс) [Текст] / Э.М. Тукеев // Материалы Международной научно-практической конференции посвящённой 120-летию со дня рождения Каба уулу Кожомкула. - Бишкек, 2008. – С. 110-115.
6. **Тукеев, Э. М.** Кыргыз күрөшүнүн байыркы замандагы амалдары (методикалары) жөнүндө [Текст] / Э.М. Тукеев // Материалы Международной научно-практической конференции посвящённой 120 -летию со дня рождения Каба уулу Кожомкула. Бишкек. – 2008. – С. 221-225.
7. **Тукеев, Э. М.** Экспертная проверка эффективности содержания методики преподавания борьбы «куреш» в ВУЗах КР [Текст] / Э.М. Тукеев // Вестник КазНПУ им. Абая. Серия “Начальная школа и физическая культура. – 2008. - №1 (16). – С. 76-81.
8. **Тукеев, Э. М.** Содержание и методика освоения борьбы куреш в общем курсе КГАФКиС [Текст] / Э.М. Тукеев // Медицина Кыргызстана. – 2008.- № 4.- С. 112-115.
9. **Тукеев, Э. М.** Исследование методики обучения борьбы куреш [Текст] / Э.М. Тукеев // Эл Агартуу. –2008. - №1-2. – С. 7-17.
10. **Тукеев, Э. М.** Педагогические основы разработки и создания программы обучения студентов [Текст] / Э.М. Тукеев // Эл Агартуу. –2008. - №1-2. – С. 17-24.
11. **Тукеев, Э. М.** Кожомкулдун балбандыгы, баатырдыгы, эрдиги [Текст] / Э.М. Тукеев, К. Самудинов // Дене маданияты жана спорт жарчысы– 2014.- №1 (10). – 223-226-бб.

12. **Тукеев, Э. М.** Мектеп окуучулары менен студенттердин ден соолугунун абалы жана физикалык өнүгүүсү [Текст] / Э.М. Тукеев, Н.Н. Даниярова, А.О. Алымкулова, Г. Молдалиева // Материалы Международного научного конгресса “Олимпийский спорт и спорт для всех”. - Алматы, 2014.- С. 74-77.

13. **Тукеев, Э. М.** Кыргыз күрөш көчмөн элдер арасындагы улуттук ынтымакты бекемдөөдөгү мааниси [Текст] / Э.М. Тукеев // И.Арабаев атындагы КМУнун жарчысы. –2016. – 55-58-бб.

14. **Тукеев, Э. М.** Дене тарбия боюнча жогорку окуу жайларында спорттук күрөштөн даярдоодо колдонулган программаларын талдоо [Текст] / Э.М. Тукеев // Дене тарбия жана спорт жарчысы. –2017.- №4(19). – 80-88-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=32560992>

15. **Тукеев, Э. М.** Педагогические основы разработки образовательной программы по специальности: “Физическая культура и спорт” в Кыргызстане [Текст] / Э.М. Тукеев // Материалы VI Международной научно-практической конференции, посвященной 55-летию Восточно-Сибирского государственного университета технологий и управления. –Улан-Удэ, 7-8 декабря 2017. – С. 297-298. <https://elibrary.ru/item.asp?id=32686262>

16. **Тукеев, Э. М.** Кыргыз элинин “Улуу алп балбан” күрөшү [Текст] / Э.М. Тукеев // Дене тарбия жана спорт жарчысы. –2018.- №3(22). – 66-74-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=35591949>

17. **Тукеев, Э. М.** Көчмөн элдердин улуу күрөшү [Текст] / Э.М. Тукеев, М.Саралаев, М. Букуев // Дене тарбия жана спорт жарчысы. –2018.- №4 (23). – 88-94-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=36785153>

18. **Тукеев, Э. М.** Определение социально-педагогической эффективности содержания экспериментальной спортивной борьбы куреш (для будущих педагогов физической культуры, общий курс) [Текст] / Э.М. Тукеев, Х.Ф. Анаркулов // Материалы межд. научно- практ. конференции “International scientific practical conference” – Нур-Султан, 2020. – С. 123-126.

19. **Тукеев, Э. М.** Педагогическое и патриотическое значение рассказа о борьбе Кошой и Жолоя в эпосе “Манас” [Текст] / Э.М. Тукеев, Д.А. Минбаев // Актуальные научные исследования в современном мире. – 2021. - № 6-7(74). – С. 97-101. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46439694>

20. **Тукеев, Э. М.** Методические основы высшего физкультурного образования в Кыргызстане [Текст] / Э.М. Тукеев // Бюллетень науки и практики» – 2022. – Том 8. - №10. – С. 261-265. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=49564570>

21. **Тукеев, Э. М.** Педагогические основы разработки образовательной программы по специальности “Физическая культура и спорт” в Кыргызстане [Текст] / Э.М. Тукеев // Бюллетень науки и практики. – 2022. – Том 8. - №10. – С. 266-270. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=49564571>

Тукеев Эрмек Мырзабековичтин педагогикалык илимдеринин кандидаттыгы илимий даражасын изденип алуу үчүн 13.00.04 – дене тарбиясынын теориясы жана методикасы, спорттук машыгуулар, ден-соолукту чыңдоо жана адаптивдүү дене тарбия адистигинен - “Күрөш” боюнча дене тарбия багытындагы жогоркуу окуу жайынын студенттеринин окуусунун мазмунунун өзгөчөлүгү жана ыкмаларын өздөштүрүү (Жалпы курс) аттуу изилдөөсүнө

РЕЗЮМЕ

Түйүндү сөздөр: Дене тарбияны окутуунун ыкмалары, улуттук курөш, эксперименталдуу окуу долбоору, методикалык ыкмалар, билим алуу жана көнүмүштөрүнө үйрөтүү деңгээли.

Аннотация: диссертацияда күрөш боюнча педагогикалык бөлүмдөрүндөгү студенттердин окуу долбоорун эксперимент аркылуу негиздөө берилген; окуу материалын тез арада өздөштүрүү курсун жакшылап үйрөнүү жол жобосу каралган.

Изилдөөнүн объектиси: кыргыз күрөшүнүн жалпы курсун өздөштүргөн студенттер.

Изилдөөнүн максаты: жалпы курстун күрөш боюнча долбоорунун маңызын жана окутуу ыкмаларын өркүндөтүү жактарын тактоо.

Изилдөөнүн методдору: илимий методикалык адабияттарды анализдөө, көзөмөл, сурамжылоо, эксперттик баалоо методу, педагогикалык эксперимент, математикалык статистика методу.

Изилдөөнүн натыйжалары: күрөш боюнча жогорку билимдүү адистерди даярдоодо, тарбиялоо жактарын негиздеп, күрөштү үйрөтүү ыкмаларын өркүндөтүү.

Практикалык мааниси: даярдалган программа мектептердеги дене тарбия боюнча комплекстүү программада болгон кемчиликтерин жоюууга жана жогорку билимдеги жалпы курста күрөштөн адистерди даярдоодо шарт түзлөт.

РЕЗЮМЕ

диссертации Тукоева Эрмека Мырзабековича на тему: «Своеобразие содержания и методики освоения борьбы «куреш» студентами высшего физкультурного учебного заведения (Общий курс)» на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности: 13.00.04 – теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры

Ключевые слова: методика преподавания физической культуры, борьба куреш, экспериментальная программа, методические приемы, уровень усвоения умений и навыков.

Аннотация: В диссертации обоснована и экспериментально апробирована программа для студентов физкультурных вузов по борьбе куреш; подтверждена возможность введения программы, предусматривающей высокую интенсивность освоения предусмотренного учебного материала.

Объект исследования – студенты не специализирующиеся по международно-признанным видам спортивной борьбы.

Цель исследования – выявление возможностей совершенствования содержания и методики преподавания «куреша» по программе «Общий курс».

Метод исследования – анализ литературы; наблюдение; анкетирование, методы экспертных оценок, педагогический эксперимент, методы математической статистики.

Полученные результаты заключается в подготовке высококвалифицированных специалистов и спортсменов по «курешу». Показаны и обоснованы содержание и методика преподавания «куреш».

Практическая значимость работы выражается в том, что разработанная в ходе исследования программа позволяет ликвидировать имеющиеся несоответствия между содержанием комплексной программы физической культуры для общеобразовательных школ и уровнем подготовки высококвалифицированных специалистов по общему курсу «куреша».

RESUME

dissertation of Ermek Myrzabekovich Tukeyev on the theme: "Peculiarities of the content and methods of mastering the wrestling "Kuresh" by students of higher physical education institution (General Course)" for the degree of candidate of pedagogical sciences on specialty: 13.00.04 - Theory and Methods of Physical Education, Sport Training, Recreational and Adaptive Physical Education

Key words: methods of teaching physical education, wrestling kuresh, experimental program, methodological techniques, the level of assimilation of skills.

Abstract: The thesis substantiates and experimentally tested the program for the students of physical training universities in wrestling kuresh which proves the possibility of introducing the program which provides a high intensity of mastering the educational material.

The object of the study - students who do not specialize in internationally recognized types of wrestling.

The purpose of the study - to identify opportunities to improve the content and methodology of teaching "kuresh" on the program "General course".

Research method - analysis of the literature; observation; questioning, methods of expert evaluations, the Pedagogical experiment, methods of mathematical statistics.

The results obtained consist in the preparation of highly qualified specialists and athletes in "kuresh". The content and methodology of teaching "kuresh" are shown and justified.

The practical significance of the work is expressed in the fact that the program developed during the study allows you to eliminate existing discrepancies between the content of the comprehensive physical education program for general education schools and the level of training of highly qualified specialists in the general course of "kuresh".

Формат 60x84 1/16. Офсеттик басып чыгаруу.
Кагаз офсет. Көлөмү 1.5 pp.
Тиражы 100 нуска. буйрук
Басылып чыккан басмакана Ж. И. «Сарыбаев Т. Т.»
720040, Бишкек, И. Раззаков, 49 көчөсү